

Uusortodoksia

1. Varsinaisen (saksalaisen) luterilaisen ortodoksian kaari:

- a. **1580-1600 Varhainen ortodoksia/konfessionalismi:** välittömästi ns. Sovinnonkirjaa (1580) edeltänyt ja sitä seurannut luterilaisen teologian vakiintumisen kausi. Keskeiset teologit olivat Uskonpuhdistajien oppilaita tai oppilaiden oppilaita. Martin Chemnitz, Jakob Andreä, Nikolaus Selnecker.
- b. **1600-1685 Ortodoksian ”kultakausi”:** monin osin oli vakiintuneen luterilaisen teologian ja kirkollisuuden hedelmää, myös vastareaktio room.kat. vastauskonpuhdistuksen ja erit. jesuiittojen ärhäköityneeseen teologiseen debattiin. Suuret nimet Johann Gerhard, Abraham Calovius, Aegidius Hunnius, Johann Andreas Quenstedt jne.
- c. **1685-1730 Myöhäisortodoksia:** pietismin ja ranskalaisperäisen rationalismin (valistus) kasvattaessa vaikutusvaltaansa ortodoksian loppukauden teologit reagoivat. David Hollaz, Valentin Ernst Löscher. Ortodoksia käytännössä väistyi ja sen tilalle nousivat valistusvaikutteita teologiaan tuonut ns. neologia sekä ortodoksiaa monella tapaa haastanut mutta siitä myös paljon vaikutteita ottanut pietismi.

2. 1800-luvun taite ja erilaiset vastaukset rationalismin haasteeseen

- a. Saksalaisen luterilaisuuden pyrkimyksellä vastata ranskalaisperäiseen 1700-luvun lopun valistusfilosofiaan oli juurensa sekä teologis-filosofisessa pohdinnassa että heräävässä nationalismissa; Ranskan vallankumoussotien tuloksena Napoleon oli lyönyt ja miehittänyt suuret osat saksalaisia alueita mistä johtuen myös ranskalainen valistusfilosofia ja siitä vaikutteensa ottanut teologia tahdottiin torjua.
- b. Schleiermacher ja romantiikka: korostettiin valistushenkisen ”puhtaan järjen” sijasta kokemusta, tunnetta, yksilöä, luontoa, historiaa jne. Schleiermacherin pyrkimys löytää kristinuskolle sija valistuksenjälkeisessä maailmassa oli toisaalta valistusrationalismia vastaan suuntautunut projekti, toisaalta sen ehtoihin suostumista.
- c. **Erweckung** ja romantiikan pietismin uusi herääminen: raamattupiirejä, hengellistä kokemusta ja sydämen uskoa. Siinä missä 1700-luvun alun pietismi oli Saksassa ollut selkeämmin reaktio kuolleeksi koettua luterilaista ortodoksiaa vastaan (tai sitä täydentäen?) oli 1800-luvun alun pietismi rationalismia vastustava liike.
 - i. Taustalla erityisesti Württembergin pietismi, mutta myös uusi romantiikka. Saksalaiseen herätykseen kuului restoratiivinen, mennyttä palauttava henki. Hägglund: ”Its proponents were pleased to claim Luthera as a patron, but no importance was attributed to the difference between Lutheran and Reformed theology.” Konservatiivinen, mutta ei leimallisesti tunnustuksellinen sävy?
 - ii. Näihin aikoihin palaavat suomalaisten vanhempien herätysliikkeidenkin juuret! Ilmiö ulottui vahvasti myös Skandinaviaan, esim. Tanskassa NFS Grundtvig, Norjassa Hans Nielsen Hauge jne.

3. ”Vanhaluterilaiset” Preussin kirkkopoliitiikan oppositiossa

- a. Fredrik Wilhelm III ajoi Preussin uskontopoliitikassa unionismia; kaikki kuningaskunnan protestantit (kalvinistit ja luterilaiset) yhdistettiin 1817 Preussin evankeliseksi kirkoksi. Seuraavat vuosikymmenet olivat kovenevan yhdenmukaisuuden vaatimuksen aikaa. 1820-luvun alussa julkaistiin uusi kirkkokäsikirja, joka saikin välittömästi luterilaisilta kritiikkiä sen epäselvistä sanamuodoista ehtoollista koskien.

- b. Teologien epäselvyyksien lisäksi monet luterilaiset pitivät sietämättömänä sitä, että maallinen valta näin suoralla tavalla pyrki sanelemaan miten kristityt jumalanpalvelusta saavat viettää. 1830, Augsburgin tunnustuksen 300-vuotisjuhlan ”kunniaksi” FWIII määräsi kaikki protestantit viettämään ehtoollista yhdessä. Kirkkojen nimikkeissä piti poistaa erotus luterilaisiin ja reformoituihin ja puhua pelkästään ”evankelisista”.
- c. Jotkut luterilaiset alkoivat muuttaa pois Preussin alueilta uskonnonvapauden kaventumisen vuoksi. Välillisesti näiden tapahtumien kautta syntyivät mm. yhdysvaltalainen Missouri-synodi ja Australian luterilainen kirkko. Preussiin jääneistä osa alkoi muodostaa itsenäisiä ja nopeasti myös laittomia luterilaisia seurakuntia. Uskonnollista sortoa ja pakkouniota kesti vuoteen 1840 asti jonka jälkeen uusi kuningas Fredrik Wilhelm IV antoi luterilaiselle oppositiolle luvan laillisesti perustaa omia seurakuntiaan. Ns. Vanhaluterilaiset seurakunnat myöhemmin olivat yksi keskeinen ryhmä Saksan itsenäisen luterilaisen kirkon (SELK) perustamisessa.
- d. Vanhaluterilainen skisma osoitti, että perinteinen konfessionalismi ei ollut kadonnut (tai se oli uudelleen löytenyt) ja kuninkaan ajama valistushenkkinen unionismi ei saanut kristikansan parissa varauksetonta hyväksymistä.

4. Repristinaatioteologia

- a. Jossain määrin pejoratiivinen termi teologeille jotka pyrkivät palauttamaan klassisen protestanttisen ortodoksian menet, raamattukäsityksen yms.
- b. Tässä kohdin huomaamme termin monikäyttöisyyden. Ns. luterilaisen tunnustuksellisuuden sisällä voidaan puhua repristinaatioteologiasta esim. C.F.W. Waltherin (ja muiden varhaisten missourilaisten) kohdalla: teologialle oli ominaista samanaikaisesti modernismin torjuminen että tiukka pitäytyminen nimenomaan luterilaiseen tunnustuksellisuuteen.
- c. Toisaalta oli myös yleisprotestanttista repristinaatioteologiaa, joka ei etsinyt paluuta nimenomaisesti luterilaisuuteen, vaan yleisluontoisemmin katsoi taaksepäin klassiseen protestanttiseen ortodoksisuuteen.
- d. Bengt Hägglund (History of Theology) arvioi repristinaation vaikutusta kirkollisessa elämässä merkittäväksi: monia tapoja ja hengellisiä aarteita menneiltä ajoilta palautettiin käyttöön, ja yleisellä konservatiivisuudella luotiin tila myös luterilaiselle tunnustuksellisuudelle säilyä. Kuitenkin H arvioi että vaikka repristinaatioteologit teologian sisällössään tukeutuivat ortodoksian ajan dogmeihin, heidän teologian tekemisensä lähtökohdat (prolegomena) oli siinä määrin 1800-luvun ajattelun läpäisemää, että käytännössä heidän teologiaansa jäi sisäisiä ristiriitoja.

5. **Biblisismi** kehittyi erit. Baden Württembergin Tübingenissa. Tunnetuimpia edustajia Johann Tobias Beck (1804-1878) joka nousi oman yliopistonsa ns. Tübingenin koulukuntaa vastaan (kts. F.C. Baur) Beckin mukaan Raamattu oli riittävä ja ainoa lähde minkäänlaiselle jumalatie-dolle. Kirkon tunnustukset eivät olleet tärkeitä, saati sitten yleishumanistinen filosofia. Toisaalta juuri Raamatun absoluuttisuuden ja sitä Pyhän Hengen ohjauksessa lukevan yksilön saavuttaman *gnosiksen* korostaminen muistuttaa monia filosofisen *idealism*in piirteitä, kuten myös Beckin käsitys Jumalan valtakunnasta taivaallisena ideaalina/todellisuutena jonka mukaiseksi ihmiselämää maan päällä muovataan. Beckin ”biblisismi” tai ns. ”raamatullinen suuntaus” oli autonomian aikana Suomen merkittävin teologinen koulukunta; sen toivat Suomeen alunperin Saksassa opiskelleet herännäispapit ja siitä tuli 1800-luvun lopussa ja 1900-luvun alussa teologiaa dominoiva. Mm. arkkipiispa Renvall ja erityisesti Gustaf Johansson olivat ”beckiläisiä”.

6. Uusluterilaisuus

- a. Selkeästi luterilaiseen tunnustuksellisuuteen liittyvää, ei yleisesti konservatiivista. Keskeisiä edustajia Theodor Kliefoth (1810-1895), August Friedrich Christian Vilmar (1800-1868) ja Johann Konrad Wilhelm Löhe (1808-1872).
- b. 1830-luvulta eteenpäin vuosisadan alun saksalainen romantiikka ja idealismi oli jo väistymässä ja uudet tuulet puhalsivat. Sosialismin ja materialismin ajatukset kasvoivat. Yhteiskunnallinen liberalismi, demokratialiikehdintä ja varhainen nationalismi kasvoivat. Romantiikan aikakauden tunnetta ja kokemusta korostava piirre heikkeni ja rationalismi ja objektiivisen tieteellisyyden vaatimus korostuivat jälleen.
- c. Tässä kontekstissa uusluterilaisuus koetti löytää vanhalle tunnustuksellisuudelle uskollisen tavan harjoittaa luterilaista uskoa. Uusluterilaisuutta on toisinaan kuvattu ”luterilaiseksi korkeakirkollisuudeksi” ja termi, vaikkakin anglikaanisuudesta lainattu, lienee pätevä. Uusluterilaisuus oli dogmaattisesti aiempaan ortodoksiaan suuntautuvaa, mutta samalla se toi mukaan vahvan liturgisuuden, sakramentteja, kirkkoa ja kirkon virkaa painottavan sävyn.
 - i. Tässä on tarkastelijan ymmärrettävä kontekstin ero! Uusluterilaisuuden aikakaudella ortodoksian ajalle tyypillinen valtiokirkollisuus oli jo jäänyt tai jäämässä taa. Yhtenäiskulttuuri mureni hirmuista vauhtia. Siten näkökulma esim. kirkkoon tai sakramenttien käyttöön oli välttämättä jo individualisempi.
- d. Uusluterilaisuudelle oli ominaista kiinnostus ekklesiologiaan, jossa Kirkko käsitettiin selvästi nähtävänä ja konkreettisena yhteisönä, hyläten pietismille ominainen näkyvä vs. näkymätön kirkko tai *ecclesiola in ecclesia* –ajattelu. Esim. Kliefoth painotti sitä että luterilaisuus ei ole pelkästään dogmaattinen käsite (”luterilainen tunnustus”) vaan konkreettinen kirkkokunta ja traditio. Kirkkoa ei käsitetty uskovien vapaasti muodostamaksi yhteisöksi vaan Jeesuksen itsensä perustamaksi, hänen mandaatillaan toimivaksi. Samaten papinvirka ja sakramentit ajateltiin painokkaasti juuri Kristuksen asetuksesta, ei uskovan ihmisen uskonilmaisusta/seurakunnan käytännöstä käsin.
- e. Akateemisen maailman ulkopuolella tunnetuin uusluterilaisuuden edustajista varmastikini on Wilhelm Löhe. Löhe teki virkauransa pienen Neuendettelsaun pastorina ja vaikkakin oli akateemisesti aktiivinen, ei koskaan seurannut akateemista uraa vaan omistautui paikallisen seurakunnan kaitsemiseen. Löhen seurakuntakäsityksessä jumalanpalvelus ja sen liturgia, sekä liturgian keskuksena oleva ehtoollinen, muodostivat kirkon olemuksen ytimen. Papinvirka Löhen käsityksen mukaan oli Kristuksen itsensä asetus, ja Kristus itse antoi ordinaatiossa pastorille lähtemättömän papinviran. Tämä viimeinen käsitys ajoikin Löhen lopulta ristiriitaan esim. C.F.W. Waltherin kanssa, jonka virkateologialle oli päinvastoin ominaista ns. delegaatiomalli, jossa seurakunta yleisen pappeuden nojalla ”uskoo avaimet” yksilön hoidettavaksi. Löhen virkakäsityksessä seurakunta ei ole viran antaja, vaikka toki esittääkin kutsun. Löhen ajattelussa ja työssä liturgisen elämän rinnalla oli vahva sosiaalisen auttamisen sävy: häntä pidetään yleisesti modernin diakonissajärjestelmän isänä. Myös lähetystyön varainhankinnassa ja organisoinnissa Löhe oli erityislaatuinen.

7. Erlangenin koulukunta

- a. Erlangenin koulukunta, enemmän kuin uusluterilaiset (yleensä), pyrki dialogiin oman aikansa aatevirtausten kanssa ja hahmottelemaan luterilaista teologian tekemisen mallia uudessa ajassa. Keskeisiä nimiä

- i. Theodosius Harnack (1816-1889),
- ii. Franz Delitzsch (1813-1890): laati valtavan Vanhan testamentin kommentaarin (Keil-Delitzsch) ja käänsi ensi kertaa Uuden testamentin hepreaksi.
- iii. Johann von Hoffmann (1810-1877): tuo keskusteluun käsitteen ”pelastushistoria” ja kuinka koko maailman historia tulee käsittää Jumalan työn kautta ihmisen pelastumiseksi. Kenoottisessa rakkaudessaan Jumala ”tyhjentää itsensä” Jeesuksessa Kristuksessa voidakseen luoda uuden ihmiskunnan. Hoffmann torjui perinteisen sovitusopin ja ajatteli Kristuksen uhrin olevan esikuvallinen rakkauden ja kuuliaisuuden teko – käsitys, jonka johdosta monet hänen läheiset tukijansakin häntä kritisoivat.

8. Uusluterilaisuuden konteksti ja merkitys

- a. Uusluterilaisuus oli osa suurempaa 1800-luvulla eri kirkkokunnissa käytyä liikehdintää. Hyvä verrokkipari sille on esim. Englannin kirkon ”Oxfordin liike”. Taustalla olivat sama realiteetit ja niistä nousevat kysymykset: miten kirkko voisi olla opillisesti ortodoksinen ja historiallisesti kytkeytynyt klassiseen kristinuskoon myös valistuksen jälkeisessä tilanteessa? Ei vain akateeminen, vaan myös yhteiskunnallinen/kulttuurin muutos oli peruuttamaton ja siihen oli reagoitava jotenkin. Valtio Kirkollisuus ja yhtenäiskulttuuri olivat tulleet tai tulossa tiensä päähän.
- b. Uusluterilaisuuden vaikutus suomalaisissa herätysliikkeissä, erit. Evankelisuudessa suuri. Suomi ei ole eikä ollut teologinen umpio, vaan tänne tuli vaikutteita Euroopasta ja sen akateemisista suuntauksista.
- c. Uusluterilaisuus käytännössä loi sen, mitä nykyään kutsumme ”tunnustukselliseksi luterilaisuudeksi”. Samalla se muovasi/muutti tapaa jolla (tämäntyppinen) luterilaisuus käsitti sen mitä luterilaisuus on. Koska valtiokirkollisuuden tuoma ”turvarakenne” poistui, oli kirkon entistä selvemmin löydettävä itse sisäinen koheesio ja luotava rajat joilla se määritteli mikä on aitoa luterilaisuutta. Tunnustuskirjat olivat aina olleet tärkeitä, mutta ehkä ennen ne oli nähty enemmänkin kirkon sisäisenä dokumenttina joilla kontrolloitiin oikeaa opettamista; nyt tunnustukseen sitoutumisesta tuli de facto luterilaisuuden ydin. Olla luterilainen = sitoutua tunnustuskirjoihin?